

VITA ZSIGMOND:

ARANKAGYÖRGY, ERDÉLYKAZINCZYJA

A magyar irodalmi élet szinte észrevétlenül haladt el az Aranka György születésének kétszáz éves évfordulója mellett, pedig az Aranka törekvéseire visszanézve érdekesen láthatjuk meg a százötven évtől Erdély művelődésbeli érdeklődését, közszellemét és a magyarországi gondolatokkal való kapcsolatát. Arankának, mint költőnek és fordítónak hamar feledésbe mehetett, a neve, csupán írói munkásságáért nem volna érdemes még ma is foglalkozni tevékenységével, *Arankához fűződnek azonban a felújulás korabeli Erdélyi legfontosabb magyar tudományos és kulturális tervei*, azok tartják fenn az emlékéit. Az Aranka egyéniségénél még érdekesebb a kor és Erdély magyarságának kulturális szomszósága, amint az hányódó levelezésekből és a *Nyelvművelő Társaság* üléseinek jegyzőkönyveiből élénk tárul. A csapongó élet hajjai közepette egy nyugtalan, fáradhatatlan, mindenkit megmozgató férfi áll, Erdély irodalmi szervezője: Aranka György.

Aranka Györgynek nem a műveiből, hanem a levelezéséből ismerhetjük meg igazán egyéniségét és jelentőségét, ezek a levelek mutatják meg azt is, hogy az az Erdély, amely a nyelvújítás harcaiban alig vett részt és amelyet ezért sokszor elmaradottnak tekintettek, igazán mindig fogékony volt az új magyar irodalmi és műveltségi törekvések iránt, azokért képes volt lelkesedni, küzdeni, dolgozni is. Az 1790-1800. körüli időszakban az erdélyi magyarságnak nincsenek nagy alkotó írói, *de öntudatosan áll a magyar nyelv védelmének szolgálatába* és egy időben sikeresen igyekszik megteremteni az erdélyi magyar tudományos életet és az állandó színházat. Mindezeknek a törekvéseknek Aranka György a mozgatója. Ő ír, buzdít, serkent, utazik, hogy kedves terveit valóra válthassa, támogatókat, munkatársakat szerezzen, az erdélyi magyar tudományosságot életre keltse és összefogja, és közben ő maga is alaposan megismerje hazája kérdéseit. Munkásságának eredménye az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság* (1793-1801) és az *Erdélyi Kéziratkiadó Társaság*.

Vajon nem izgatón érdekes-e a részekre szakított és így ismét nemzeti művelődésében megtámadott magyarság számára fölidézni az akkori erdélyi magyar élet hullámveréseit, aggodalmait és elszánásait; és nem kötelesség-e ma ismét megismerni azt a férfit, aki hosszú, éveken át önzetlenül fáradozott nemzete fölemeléséért? Arankának a különböző könyvtárakban szétszórt leve-

lezéséből látjuk meg azt, hogy milyen általános hatása volt kortársaira, hogy milyen megbecsüléssel említették a nevét és rajta keresztül sokszor az erdélyi műveltségi viszonyokat is. *Aranka szerepe Erdélyben valóban a Kazinczyéhoz hasonlítható és ezért méltán nevezték el Erdély Kazinczijának. Levelezése azonban még ma is kiadatlan, ezért érdemes foglalkozni azokkal a Magyar Nemzeti Muzzeumban levő Arankához irt levelekkel, amelyek egyrészt az erdélyi műveltségi állapotoknak a magyarországiakhoz való viszonyát, másrészt pedig a kolozsvári nemzeti színjátszás megszervezésére vonatkozó törekvéseket világtítják meg.*

Mindezek a levelek azt bizonyítják, hogy az Aranka kezdeményezései, tervei iránt meg volt az érdeklődés nemcsak Erdélynek, hanem Magyarországnak is értelmiségi, papi, tanári, írói rétegében. Sokszor érdekes szembeállítanunk ezeket a megnyilatkozásokat a Kazinczy ítéletével, aki, különösen erdélyi utazása előtt, lebecsülte az erdélyiek műveltségét. Kazinczynak azonban alig voltak Erdélyben fró barátai, az erdélyiek mindig tartózkodóak a Kazinczy erőszakosan újító elveivel szemben, ez magyarázza meg azt, hogy Kazinczy nem sokra tartotta az erdélyiek ízlését. Hogyha azonban figyelemmel kísérjük az erdélyi megnyilatkozásokat, próbálkozásokat, akkor azt láthatjuk, hogy az erdélyieknek a nyelvújítási harcoktól való távolmaradását *nem egyszerűen a maradiság, hanem sokkal inkább a hagyományok gondos őrzése és az erdélyi célok szolgálatába állított megújítása okozta.*

A nyelv művelő társaságra vonatkozó levelek által egy elég jelentős tudományos kérdésekkel foglalkozó, nemzetéért aggódó magyar társadalmi réteggel ismerkedünk meg. Ezeknek a leveleknek egy része még az 1780-as évek végéről, a legtöbb azonban 1790-94-ből van keltezve. Az elsők között ír Arankának *Szathmári Pap Mihály* Kolozsvárról (1788. VIII. 15.), a jó magyarság védelme érdekében hangoztatja a magyar nyelv művelő társaság szükségességét. Fontosabbak ennél a *gr. Ráday Gedeon* levelei. Mint legtöbb fró kortársának, úgy Arankának is a nagy műveltségű gróf lehetett első ösztönzője, talán tervei csíráit is tőle kapta. Ráday már 1789. jun. 9-én írja, hogy szeretne egy magyar teátrumot felállítani és ahhoz először eredeti és fordított jobb darabokat összeszedni, úgy, hogy egy kötet öt darabból álljon. Könyveket is küld Arankának, majd 1791. ápr. 20-án bizalmát fejezi ki a nyelv művelő társaság sikerében. Aranka történeti tárgyú kéziratokat kért tőle és erre Ráday így felel: „Az mi magamnál lévő manuscriptumokat illeti, nem gondolhatnám, hogy nállam olyanok lehetnének, az mellyek Erdélyben ne existálnának, minthogy ezekkel Erdély mindenkor Magyarország felett dítsekedhetett; Ráday tehát nagyon jól tudja, hogy az erdélyi magán levéltárakban milyen értékes kéziratokat őriznek, hogy Erdélyben különösképpen a történeti irodalomnak rendkívül gazdag múltja van.

1791-ben megkezdődik a társaság szervezkedése. Aranka toborozza a dolgozó társakat. *Benkő József*, Erdély legbuzgóbb történésze, hét levélben tudó-

sftja a kiadatlan erdélyi történetfrókról és jelentést ír a Bethlen János históriájáról. Szépen tükrözi az erdélyi magyar szellemet ez a felkiáltása: „*Ma (áldassanak az Egek!) tisztán magyarul kíván szóllani a Haza, én pedig magyar szókkal kitenni nem tudom a méltóságos urnak tisztbéli (Tabula Regia Adressor) neveit: vajha azért már Kolozsvárott megmagyarosítottak volna ezek.*”

A magyar nyelv tisztaságáért folytatott küzdelem Erdélyben a XVIII. század folyamán sem aludt el, most azonban egyre többen érzik meg, hogy nyelvünk-höz van kötve műveltségünk felemelése. Ezt a szellemet fejezi ki a *Bodola Sámuel* székelyudvarhelyi professzor levele is (1791. X. 20.), amelyben így ír: „Említi a Ngs. Úr a többek között azt is, hogy a fővebb Oskolákba a Tudományokat jó volna magyarul tanítani. Én azt tartom, hogy nyelvünk tökéletességére ennél egy hathatósabb utat gondolni nem lehet, mert ez által nem csak a Tanítók készülnének el a Tudományokra tartozó dolgoknak tisztán való adására, hanem egyszersmind tanítványaikat is elkészítenék” . . . „Igaz dolog az, hogy a magyar nyelvnek mostani állapotján a Tanítóknak sokkal könnyebb Deákul, mint Magyarul taníttani.” Hozzáteszi még, hogy épen ezért szükséges volna „a filozófiában és mathezisben előforduló szókat” magyarul és latinul összeállítani. Végül pedig „szükséges volna bizonyos személyekre bízni szép munkáknak a fordítását”.

Az egységes magyar helyesírás és nyelvtan megalkotásának a szükségességét az erdélyi elmék is ép úgy látják, mint a pestiek, mert azt tapasztalják, hogy az újító törekvések bizonytalanságot teremtettek. Ezért írja *Seelman Károly* (1799. I. 30.): „Bár valahára határozatnék meg a magyar nyelv, mert . . . a mostani ujj könyvek (kiváltképpen a magyarországiak) meg annyi ujj Grammatikát és különböző Orthographiát foglalnak magokban.” Ugyanezt láthatta *Szentpáli István* is (1793. III. 4.), aki egy latin nyelvű grammatikát írt azzal a szándékkal, hogy „mind a két országban egyforma szóllásnak módja állíttassék fel.”

Már ezek a levelek is eloszlatják azt a felfogást, hogy az akkori erdélyi magyar értelmiség tudatlan és olvasatlan volt. Ez volt ugyanis a Kazinczy nézete, aki Kolozsvárt jártában (1816.) fájdalommal látta, hogy magyar könyvet Tielsch nem árult és így a nagy magyar költők szinte ismeretlenek voltak. *Valóban szinte külön utakon haladt még akkor a magyarországi és az erdélyi művelődés és egymásról kölcsönösen keveset tudott.* Ugyancsak Kazinczy írta meg azonban azt is (Erdélyi levelek, Bajza-kiadás 1835. 117. l.) hogy „némely házak férfi és leány gyermekei fordíttgatának, nevelőiknek s szüléiknek felvi-gyázások alatt.” A papokon, tanárokon kívül ezért játszik a birtokos nemesség is jelentékeny szerepet a kulturális mozgalmakban. Ha teheti, a külföldre küldi gyermekeit, ezért, mint Kazinczy írja (i. m. 118. l.): „Az erdélyiek így, ha nem tanultak is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza, olykor rezeket, metszett köveket; fitogtatással talán magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra.” Látjuk tehát, hogy a könyvet megbecsülték az erdélyi úri családok, az Aranká-

hoz írt levelek pedig egynéhány magányos erdélyi kutató tudományos munkájáról tájékoztatnak.

Hogy mik voltak a Kolozsvárt Hochmeister Mártonnál kapható új könyvek, arra nézve a *Magyar Hirmondó* 1793. októberi száma tájékoztat. Ezek a következők: *Minden Európában, Ázsiában és Afrikában volt (ordóknak) tüköre*, - Selman Károly”, „*Bárkláj Argenisse*, ford. K. Boér Sándor”, „*Almanzi*, szomorújáték, ford. Selman Károly”, „*A szerentséilen szerelmesek*, avagy gróf Comens, szomorú darab. Frantz-ból ford. B. Nalázi József”. „*A Minister. Érzékeny játék*, ford. Selman Károly.”, „*A Hassziai Haditiszt Amerikában*, Vigjáték, ford. Selman Károly.” Látnivaló, hogy ezeket a fordításokat szinte mind a nemzeti színjátszás fenntartása kényszerítette ki és ha irodalmi értékük nincs is, mégis jelentősek, mert az erdélyi magyar értelmiség kulturális fogékonyságát bizonyítják.

Az eddigi levelek csak önmagukban mutatják az erdélyi műveltségi állapotokat és az Aranka törekvéseinek visszhangját. Tudunk azonban számos Magyarországról jövő, üdvözlő, segítségét és támogatást ígérő levélről, amelyek arról győznek meg, hogy Aranka tudományos szervező munkáját már a maga korában országos jelentőségűnek látták és sokat vártak tőle. A részben még kiadatlan és nem ismertetett levelezésből különösen érdekesek a Soós Márton és a Bacsfányi János levelei. Soós Márton pesti orvosnövendék volt, akivel a Kelemen László színtársulatának Erdélybe lejövetele ügyében leveleze Aranka. Ezek a levelek azonban élénk fényt vetnek a pesti művelt társadalomnak az erdélyi dolgokról való véleményére is. A nagy távolság nehezéette még ekkor egymás munkájának tárgyilagos megítélését, könnyen váltakozik a lebecsülés és a túlzott várakozás. 1791. okt. 5-én még így ír Soós Márton: „az Erdélyi Magyar Tudós Társaságról itten semmi különös ítélettel nintsenek, mert még nemis tudják bizonyosan ha felállott-é, és mi módon állott fel? Azt bizonyosan tudom, hogy nagyon örvendenének, ha annak fennállásáról bizonyost tudhatnának: mert az itt való Tudós Társaság felállhatására igen vékony vagy semmi remény sincsen.” Az akkor még jórészt német Pesten minden magyar műveltségi törekvésnek közönnnyel és ellenérzéssel kellett megbirkóznia. Nem csoda, hogy Soós Márton is keserűen fakadt ki, amikor azt látta, hogy a magyar teátrum támogatását nem is lehet várni „a Tót eredetű, vagy némettel összevegbagzott Tanácsoktól.”

A későbbi levelek azonban mind több és több reménnyel fordulnak az Aranka tervei felé. Úgy látszik, hogy amint Soós Márton csalódott „a csak névvel kevélykedő magyarországi atyafiak”-ban, úgy növekedett bizalma az erdélyi urak áldozatra kész munkájában. Örömet fejezi ki, hogy Erdélyben megvalósul, az, ami őt is foglalkoztatta és 1791. nov. 17-én már arra biztatja Arankát, hogy kezdjék el végre a M. Tudós Társaságot, „mert az egész Magyarország egyedül csak Erdélytől vár valamit.” Ugyancsak Erdélytől várják az állandó magyar színtársulat megszervezését is. Így indul meg Pesten az érdeklődés, még mielőtt

ténylegesen munkába fogott volna a társaság. 1792. márc. 3-án már arról értesít Soós Márton, hogy „a Magyar Nyelvművelő Társaságról kiadott munkáját a Mtgs Úrnak igen sokan keresik.”

A pesti, részben még bizalmatlan, részben pedig várakozó hangulatot fejezi ki *Vályi András* (egyetemi tanár) is, aki így ír (1792. VI. 2.): „Én megvallom, hogy ennek a Társaságra nézve szerentsés kimenetele felől ké- telkedem” . . . Mindjárt utána azonban hozzáteszi: „az ellenkezőt lelkemből óhajtanám.”

A tenni, mozogni, alkotni akarás talán egyformán nyugtalankodik a magyarországi és erdélyi részeken, szinte egyidőben többfelé találkozunk a magyar irodalmat, művelődést ébreszteni akaró megmozdulásokkal. Erdélynek nincsenek olyan nagy alkotó szellemei, de mindig eleven a fogékonysága és kész harcolni a magyar nyelv és tudomány védelmében. Erdélyben ekkor kedvezőbbek voltak a viszonyok, mint Pesten, az erdélyi főurak anyagi támogatása sokat jelentett, és így több valósulhatott meg a tervekből. Nem csoda, hogy éppen ezért legnagyobb íróink (Kazinczy, Kármán, Csokonai) sokszor Erdélyt tartották a magyar nyelv mentsvárának és végső menedékének. A nyelvújításban éppen azért nem vett részt Erdély, mert erősebb volt benne a megőrzés és lassú fejlesztés érzéke. A forradalmi újításoktól féltek az erdélyiek.

Amint terjedt az Erdélyi Tudós Társaság visszhangja, úgy nőtt az Aranka György megbecsülése is. Kazinczy sokat kifogásolta ugyan az Aranka izlését, de a kor másik vezér hajlandóságú, műveltségben társai fölé emelkedő frója, *Batsányi a legnagyobb tisztelettel írt róla*. Elejétől fogva örömmel fogadta a társaság eszméjét, több ízben érdeklődött az ügyek menete iránt és kérte az erdélyi tudósokat, hogy támogassák a Kassai Magyar Muzeumot. 1791. VII. 4-én így írt Arankának: „valóságos boldogságomat ismérem, hogy egy olyan megbetsülhetetlen nagyérdemű Hazafinak, ki azon jeles dolognak szerzője (Tudós Társaság) s mintegy teremtője volt, én is barátságban lehetek . . .” „*Tsak ez az egy tselekedete is halhatatlanságot érdemel.*”. Batsányi nemcsak a példát mutató irodalmi szervezőt ismerte fel Arankában, hanem irodalmi izlését is sokra tartotta és ezért kikérte a véleményét. Az 1791. „Boldog Asszony h-nak” 6-áról keltezett leveléből megtudjuk, hogy megbírálás végett elküldte a művelt Arankának. „Nagysád itélet-tételét, akár mely kemény lenne is az (mert azt óhajtanám) mint illik, igen nagyra fogom betsülni, mert tapasztaltam némely leveleiből, hogy azon kevés-számú tudós Hazafiakhoz tartozik, kik a magyar tudományos dolgokról illendőül s annak rendi szerént ítéltetnek. Mivel nem lehet azt tagadnunk, hogy igen kevés bír közöttünk mind elegendő értelemmel s jó izléssel, mind pedig az igazságnak kimondására megkívántató mértékletes egyenességgel.”

Batsányi egyik levele arra utal, hogy Aranka is ígérte művei megküldését, későbbi levelezésük azonban már nem szól többet erről a tárgyról. Batsányit annyira lekötötték a hatalommal való küzdelmei, hogy nem volt többet nyugalma az erdélyi ügyekkel törődni.

A Nyelvmívelő Társaság ügye még egy évtizedig foglalkoztatta az erdélyi magyar tudományos köröket. Nehézségek, ellentétek mindig voltak, de maga a lelkesedés nem maradt szalmaláng, hanem eredményeket is hozott. Későbbi évekre vonatkozó Arankához irt levelek azonban már nincsenek a Nemzeti Múzeumban.

*

Aranka Györgynek a Magyar Nyelvmívelő Társaság terén kifejtett tevékenysége ma már részleteiben is ismeretes, *sokkal kevesebbet foglalkoztak azonban a színjátszó társaság megszervezésében kifejtett buzgólkodásával*. Pedig Aranka-nak széleslátókörű sok irányú érdeklődését mutatja az, hogy egy időben tudott küzdeni a művelődés különböző megnyilvánulásaiért. Amikor az 1791-i országgyűlés elfogadta az Aranka javaslatát, akkor azt kibővítve magyar nyelven is kiadta. Ebben már azt olvashatjuk: „Egy magyar játszó-színnek felállítását talán legelől kell vala említenem azok között az eszközök között, melyek anyai nyelvünk gyarapítására s közönségesítésére re szolgálnak. Bizonyos, hogy legfőbb eszköz.” Ettől kezdve Aranka nem nyugodott terve megvalósításáig és annak érdekében levelezésbe kezdett. Az erdélyiek eredeti terve az volt, hogy lehozzák Pestről a Kelemen László színtársulatát Kolozsvárra. A már előbb említett *Soós Márton közvetítette ezt a tervet*, az ő leveleiből ismerjük meg a pesti színtársulat helyzetét és az erdélyihez fűződő reményeket is. Aranka György 1791-92-ben sűrű levelezésben állott Soós Mártonnal, mindaddig, amíg a kolozsvári magyar színészet megvalósult. A Nemzeti Múzeum levéltára Soós Mártonnak kilenc Arankához irt részben még kiadatlan levelét őrzi, érdemes ezeket itt megemlítenünk.

Az 1791. október és novemberében írt levelekben Soós Márton még főleg a tudós társaság iránt érdeklődik és a színház tervét csak érinti. 1792. febr. 20-án már azt írja: „A mi Teatrumunkon még mind tsak németül foly a játék, a magyarnak már híre sints.”. A társaság belső viszályai és a német színház egészen 1792. májusáig megakadályozták a magyar színi előadásokat. Soós Márton 1792. márc. 3-i levele, valószínűleg ép a pesti szomorú állapotoktól indítatva mind több reménységgel fordul a kolozsvári „magyar teatrom” felállításának gondolata felé. 1792. ápr. 1-én ismét így panaszkodik: „A Magyar Teatrom Társaság itten még most is tsak sinlődik.” Közben könyveket küld le Erdélybe, majd 1792. júl. 21-én br. Nalátsi Józseffel tárgyal a Kelemen László színtársulatának levitele ügyében. Erről számol be júl. 23-i levele, amelyet Ferenczi Zoltán már ismertetett. (A kolozsvári színészet története 75. l.) Érdekes végül az 1792. okt. 13-áról keltezett levele, melyben elkeseredetten írja: „A Magyar Teátrumi Társaságnak itten egészen vége szakada”, mivel a főurak nem pártfogolták a színházat. Kelemen László ezért „bément Erdélybe ez előtt

három v. négy héttel.” Kelemen László valószínűleg segélyt kérni távozott a Pestről, erdélyi útjáról nem tudunk.

Egy pár évi küzdelmes vergődés után végleg feloszlott a Kelemen László társulata, *Kolozsvárt ezalatt sokkal sikeresebben működött a magyar színház.* Tudjuk, hogy a kolozsvári magyar színészet fennmaradását elsősorban lelkes pártfogója *br. Wesselényi Miklós* biztosította, nem szabad megfeledkeznünk azonban arról, *hogy magát az eszmét Aranka György vetette föl és először ő buzgólkodott annak érdekében.*

A kolozsvári színház komoly törekvéseire és művelődést terjesztő hatására tanuságul álljon itt végül két adat. *Mártonfi József* püspök így ír Révainak Kolozsvárról 1794. máj. 8-án: „Nálunk a magyar játékszín jól foly, mivel itt Kolozsvárt más nyelv nintsen. Jól foly, azt mondám, azaz játszódnak, minden héten négyszer, s téiben bőven is segítenek, de nyárban ritkább a néző szín, mivel az urságnak nagy része falukra takarodik.” Kolozsvárt irodalmi munkásságot támaszt a színház. „A nemes ifjak igen buzgók itten a fordításban s már egy gyűjteményt is adnak ki, melynek negyedik darabja van most sajtó alatt.” A levélben fölteszi végül még a kérdést, hogy miért nem írnak az írók eredeti darabokat. A fordításokkal szemben így kezd lassan megnyilvánulni a vágy (már Kármán előtt!) eredeti munkák iratására.

A kolozsvári színházról szóló érdekes adat a Magyar Hírmondó 1794. jan. 9-i számában olvasható. Eszerint Kolozsvárt „A nemzeti Játszó Társaság Rómeó és Júlia nevezetű szomorú darabot igen kellemetesen adta elő a múlt Hétfőn. Érdemlett is számos tapsokat.” A jan. 29-i szám pedig ezt írja: „szinte oly tökéletes megleléssel játszottá tegnap Hamletet, mint kevésse az előtt Rómeó és Juliát.” Ugyanez év márc. 24-én már a harmadik Shakespeare darabot, Othellót, adta a színház.

Shakespeare-t játszani még merész újítás volt abban az időben, hiszen tudjuk, hogy Kazinczy hiába szeretete volna, hogy az első magyar színtársulat az ő Hamlet-fordításával (1790.) kezdje műsorát. Fontos ezért megjegyeznünk, azt, amit már Bayer József megemlégett (Sh. drámái hazánkban 159. 1.): „Kétségtelen, hogy az úttörés dicsősége a kolozsvári színészetet illeti meg.” Amikor a kolozsvári színház művészi törekvéseit így elismerjük, akkor egyúttal az erdélyi műveltség fogékony, haladó szellemét is jellemezzük. A legjobb kolozsvári színészek (Fejér János, K. Patkó János, G. Jancsó Pál) a kolozsvári és nagyenyedi kollégiumokból kerültek ki, a tudásvágyat ezeknek az intézeteknek szelme oltotta beléjük. *A kolozsvári színház fejlődését pedig csak az az erdélyi magyar nemesség tehette lehetővé, amely a színi és tudományos törekvéseket nemcsak anyagilag támogatta, hanem egész lelkével melléjük állott és a munkából is kivette részét.*

Magyar Élet (Budapest), 1938. július - augusztus, 17-20. oldal.